

Arbeid in Nederland, van oudsher ondergeschikt

INTRO

Bertus Mulder

Voorzitter van de werkgroep Arbeid van de WBS 2009-2014

Bij het schrijven van *Het hart van de sociaal-democratie* was mijn uitgangspunt dat betaalde arbeid primaire bron van zelfstandig inkomen is en voor velen de basis voor respect en zelfrespect.¹ Met hun werk leveren mensen een bijdrage aan de samenleving. Zeggenschap over de kwaliteit van de arbeid is essentieel voor de beleving van arbeidsvreugde. Zo staat het ook verwoord in het beginselmanifest van de Partij van de Arbeid. Opdracht voor de sociaaldemocratie: hoe komen we van arbeidsstress af, hoe bereiken we dat mensen met plezier naar hun werk gaan en aan hun werk voldoening beleven?

Maar niet iedereen vindt dat een politiek thema. Als het werk je niet bevalt, kies je toch gewoon wat anders? Geënt op de uitzonderlijke arbeidsmarkt van de Amsterdamse regio is dat de ondertoon in de Nederlandse journalistiek.² En verder benaderen Nederlandse ondernemers, maar ook journalisten, wetenschappers en politici arbeid vooral als een kostenfactor.³ Waarom zou arbeid dan niet gewoon flexibel zijn?⁴ Een vast arbeidscontract is toch een anachronisme? De parasitaire uitzendsector wordt als modern gezien en de landelijke overheid stimuleert de opkomst van ZZP-ers met fiscale maatregelen.

Maar dat is niet wat in Europa 'normaal' is. Misschien nog meer dan in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk heeft Nederland ruimte geboden aan het aandeelhouderskapitalisme.⁵ Nederland is daarenboven koploper op het Europese continent als het gaat om tijdelijke arbeidscontracten, oproepcontracten, flexcontracten, nulurencontracten, outsourcing van kantinepersoneel en schoonmakers, payrolling en de opkomst van onvrijwillige ZZP-ers.⁶ Vanaf het jaar 2000 scoort Nederland boven het Europese gemiddelde. Terwijl het aandeel flex in Europa vanaf 2000 stabiliseert tot rond de 13 à 14 procent, stijgt die in Nederland onverminderd door tot bijna 20 procent in 2012.⁷ Een bijzondere ontwikkeling.

Flexibel werk betekent afhankelijkheid. Flexibel arbeid staat onder permanente druk van opgedrongen targets en case-loads, van maximale prestaties in zo kort mogelijke tijd. Deze ongeremde ontwikkeling komt niet uit de lucht vallen. Nederland is het enige land in Europa waar de eerste mei geen feestdag is. Ik wil de historische redenen duiden waarom Nederland het belang van goed werk veronachtzaamt en geen 'arbeidscultuur' kent.

Koloniaal kapitaal

Oud-premier Balkenende hield ons ooit voor dat het Nederland mankeerde aan een VOC-mentaliteit. Te weinig daadkracht, energie en doorzettingsvermogen. Die VOC was een organisatie die met instemming van de Staten Generaal geweldsmiddelen mocht inzetten in de koloniën en die over een lange periode hoge vaste dividenden uitkeerde aan aandeelhouders en de staat. Ons glorieuze verleden kende vaste dividenden!⁸

Hier treffen we de eerste reden waarom de Nederlandse bourgeoisie geen aandacht heeft voor arbeid. Nederland was een koloniale macht. Indië was ver, en de blanke bestuurders keerden rijk terug in Nederland. Het leverde de Staat aanzienlijke inkomsten op. Van een totaal Nederlands vermogen van 5,5 mrd gulden was in 1914 2 mrd gulden in Indië belegd.⁹ De Nederlandse regering schuwde geweld en onderdrukking niet om deze belangen te beschermen. Tussen 1873 en 1914 werd er oorlog gevoerd tegen de Indische bevolking.¹⁰

Hendrik Colijn die in Indië had gediend raakte als minister van oorlog geïnteresseerd in de veelbelovende exploitatie van olievelden in Djambi op Sumatra en werd na zijn ministerschap begin 1914 directeur van de Bataafsche. Daarmee komen we op de tweede factor. De in 1890 opgerichte Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij, later gefuseerd met de Engelse Shell-groep tot de Koninklijke Shell, vindt zijn wortels in ons koloniaal bezit en profiteerde voluit van de daar aanwezige bodemschatten. De Koninklijke werd en is de meest belangrijke kapitaalmacht binnen Nederland. De nauwe verbinding tussen politieke macht en koloniale exploitatie werd tussen 1921 en 1931 belichaamd door het voorzitterschap van de vrijzinnig-democratische oud-minister van financiën Treub van de Ondernemersraad voor Nederlandsch Indië. Deze raad schatte de belastbare winst in 1925 op 540 mln gulden, waarvan zo'n 70% door Nederlandse beleggers werd ontvangen.¹¹ Velen in Den Haag waren couponknippers die rentes en dividenden opstreken, op basis van arbeid van mensen die ze niet kenden en niet zagen en waar ze zich niet om bekommerden.

Koloniaal bezit, handel en transport zijn nauw verbonden. Door de ligging aan de Noordzee kent Nederland een eeuwenlange traditie in overzeese handel en transport. Amsterdam als overslaghaven van VOC en Nederlandse Handel-Maatschappij, Rotterdam als scharnier van vervoer van en naar Duitsland. Arbeid en productie zijn voor de handel een non-issue. Hier vinden we de derde reden waarom Nederland geen 'arbeidstraditie' kent. Die oriëntatie werkte ook door in het Nederlandse bankwezen. Industriële ondernemer F.H. Fentener van Vlissingen, eigenaar van de Steenkolenhandels-vereniging (SHV), medeoprichter van de Enka, de KLM en de Hoogovens, signaleerde in 1929 dat het bankkapitaal in Nederland zich bewoog in het zog van het handelskapitaal.¹² De kapitaalverschaffing aan de industrie ging niet van ganser harte.¹³ Door in de economische crisis van de jaren dertig vast te houden aan de

gouden standaard verdedigde Colijn de beleggersbelangen ten nadele van de werkgelegenheid in de industrie.¹⁴

Industrialisering

Achteraf is het ongelooflijk wat Drees en Liefstinck in de naoorlogse wederopbouwperiode hebben gepresteerd. Het bankkapitaal werd onderworpen aan restricties, er werd een strenge deviezenpolitiek ingevoerd, geld werd gesaneerd, bedrijven werden aangeslagen voor de vermogensaanwas over de periode 1940-1946 en een vermogensheffing ineens over 1946.¹⁵ De enige bron van welvaart leek de arbeid van de eigen bevolking. Er was focus op werk en productie. Drees en zijn kabinetten voerden een heel bewuste industrialisatiepolitiek. De vakbonden werd een belangrijke rol toebedacht. Het was een tijd van economische opgang, van een sterke overheid en uitbreiding van sociale zekerheid. Het verlies van Indië bleek geen ramp.

Maar op hetzelfde moment dat Nederland zich in 1969 in de woorden van NVV-voorzitter Kloos leek te gaan ontwikkelen tot een nieuwe industriële natie¹⁶, was deze opgang en deze oriëntatie voorbij. De toetreding tot de Europese Economische Gemeenschap met vrij verkeer van goederen, kapitaal en arbeid gaf een nieuwe draai aan het economisch beleid. Een geleide loonpolitiek werd onmogelijk en de lonen stegen in beginjaren zestig fors. Een inhaalslag met Duitsland. Ondernemers hadden door de geleide loonpolitiek niet genoeg in innovatieve technologie geïnvesteerd. Ze konden het niet bolwerken.

Een tweede factor versterkte dat. Er kwam begin jaren zeventig een einde aan het stelsel van Bretton Woods. Dat betekende de herintroductie van zwevende wisselkoersen en als gevolg van de aardgasreserves een opwaardering van de gulden. Dat verzwakte de concurrentiekracht van de Nederlandse industrie extra. De jaren zeventig en tachtig werden zo de jaren van massawerkloosheid, de toestroom naar de WAO, en politiek Den Haag die na de ondergang van het RSV-concern zijn handen aftrok van staatssteun voor wankele bedrijven. Het leek immers een bodemloze put.

En dan komen we bijna automatisch op een derde, ideologische factor: de val van het Oost-Europese communisme, het failliet van stringente staatsplanning. 'The humiliating failure of the Soviet Union destroyed the socialist dream. For a century and a half the idea of socialism [...] served as an intellectual focal point for those who disliked the hand the market dealt with', aldus Nobelprijswinnaar Paul Krugman.¹⁷ Bewees dat niet ten overvloede het gelijk van de neo-liberale economen van de Chicago-school? Het had een geweldige doorwerking ook op het (plan-)denken in sociaal-democratische kring; Kok die de ideologische veren afschudde en een eigen sociaal-democratische maatschappijvisie prijsgaf.

Nederland viel terug in het oude spoor. Politiek Den Haag herontdekte het belang van Nederland als handelsnatie, gericht op handel en transport en winst op korte termijn. Dat leidde tot de Tweede Maasvlakte, de Betuwelijn en de uitbreiding van Schiphol.

Verder werden de banken 'bevrijd' van de kapitaalrestricties die na de crisis van de jaren dertig opgelegd waren. Amerika ging Nederland daarin voor.¹⁸

Het bankkapitaal kreeg alle ruimte voor grotere kredieten en nieuwe hypotheekconstructies. Het flitskapitaal bood veel meer zicht op winst dan de maakindustrie die in het verdomhoekje terecht kwam. Een steeds groter deel van de winst werd opgestreken door financiële instellingen.¹⁹

Nederland werd ook een belastingparadijs.²⁰ Tachtig van de honderd grootste ondernemingen ter wereld richtten hier vennootschappen op om hun inkomsten dóór te geleiden. Dat staat in een lange traditie; eerder kenden we de Antillenroute, nu hebben we trustmaatschappijen die kapitaal doorsluizen en oliemaatschappijen die zich via Nederland bedienen van transfer mispricing.²¹

En nog steeds is er dat grote oliebelang. Shell is de meest winstgevende onderneming van Nederland. Met een omzet van ruim \$467 miljard (2012) is Royal Dutch Shell de grootste private onderneming van de wereld. De omzet is verdeeld over meer dan 140 landen. Het gaat bij olie en gas nog steeds om de private, desnoods door geweld afgedwongen, toe-eigening van nationale bodemschatten door Westerse maatschappijen. De historische samenhang tussen olie en staat is onveranderd; er is een nauwe 'wisselwerking' tussen Shell en het ministerie Buitenlandse Zaken.²² En de Amerikaanse militaire paraplu blijft belangrijk, ook in een tijd van bezuinigingen. Nederland trok € 4,5 miljard uit voor de JSF.

Crisis

Ideologisch heeft Nederland zich in de afgelopen dertig jaar afgewend van reguliere arbeid. Maar de financiële crisis van 2008 was het failliet van neo-liberale ideeën over zelfregulering van de markt. De kosten van de financiële crisis werden afgewenteld op nationale staten en in neo-liberale traditie werd in Europa vervolgens geopteerd voor bezuinigingen op overheidsuitgaven en sociale zekerheid. Dat zou leiden tot herstel. Nederland doet het niet zo geweldig. Het IMF registreerde voor 2013 een groei voor Duitsland, Frankrijk en België van resp. 0,5, 0,3 en 0,2 procent, terwijl het BNP van Nederland met 0,7 procent kromp als gevolg van achterblijvende particuliere consumptie.²³ Mensen vertrouwen de politiek niet, geven geen geld uit, sparen of lossen versneld af, bedrijven zien hun afzet stagneren en er wordt amper geïnvesteerd.²⁴ 'Alleen wie zonder zorgen naar de toekomst kan kijken, kan tevreden van het heden genieten', leerde de schrijver Stefan Zweig al.²⁵

Het doodlopende pad van het neo-liberalisme noopt tot regulerend ingrijpen. De toenemende inkomens- en vermogensongelijkheid blijkt bovendien schadelijk voor de economie en het functioneren van de maatschappij.²⁶ In het verband van de G20 werd in 2009 de Financial Stability Board opgericht. Daar zijn de voorstellen ontwikkeld om het internationale financiële systeem minder kwetsbaar te maken en ervoor te zorgen dat individuele banken opdraaien voor de kosten van hun mislukkingen: 'It will ensure that shareholders and creditors who benefit in the normal course of business also absorb losses when banks fail'.²⁷ Intussen is het banktoezicht naar Europees niveau getild.

Nederlandse banken hebben een eerste stresstest doorstaan. Terwijl bijna de helft van de Europese banken een leverage ratio (de verhouding tussen balanstotaal en eigen vermogen) had van tussen de 5 en 10 procent, weken de Nederlandse banken daar in negatieve zin vanaf, met 4,39 procent voor de Rabo-bank, 3,27 procent voor de ING en 3,23 procent voor de ABN-AMRO. Maar de bankensector blijft vatbaar voor ramspoed – ‘het geliberaliseerde financiële stelsel is nog altijd ongelooflijk fragiel’, aldus Martin Wolf, economisch commentator van de Financial Times. Hij pleit in plaats van een verhouding tussen uitgeleend kapitaal en eigen vermogen van 20 op 1 voor een verhouding van 3 op 1.²⁸ De Minimum External Total Loss Absorbency Capacity zou volgens de Financial Stability Board 16 tot 20 procent moeten bedragen en met additionele toeslagen komt men op minimaal 21 tot 25 procent.²⁹ Onontkoombaar is dat het Nederlandse bankkapitaal zich aanpast aan een hoger niveau. Het ‘snelle geld’ wordt opnieuw gereguleerd, gebreideld.

Daar overheen komen voorstellen tot herstructurering van de vennootschapsbelasting. In opdracht van dezelfde G20 werkt de OESO daartoe voorstellen uit. Er moet een einde komen aan uitholling van de nationale belastingheffingen en de kunstmatige overheveling van winsten naar elders. In plaats van elkaar te beconcurreren in het aanbieden van fiscale faciliteiten hebben de overheden zich verenigd in BEPS, the Base Erosion and Profit Shifting Project. In vijftien deelplannen (zeven zijn al uitgewerkt) wordt inhoud gegeven aan nieuwe, internationale standaarden voor belastingheffing. Bedrijven moeten straks per land allerlei informatie bekend maken: omzet, winst, belastingafdracht en aantal werknemers. De nieuwe regels zorgen ervoor dat de winsten worden toegerekend aan de plek waar het geld wordt verdiend, aldus Marlies de Ruiter, hoofd van de afdeling Belastingsverdragen, Verrekenprijzen en Financiële Transacties van de OESO.³⁰ Daarmee worden ook de brievenbusmaatschappijen en trustkantoren aan de Amsterdamse Zuidas grotendeels ‘onbruikbaar’.

En dan is er nog het ecologisch vraagstuk. De dampkring is verzadigd met kooldioxide en nog steeds verstuken we meer fossiele brandstoffen. Als de temperatuur op aarde met gemiddeld vier graden stijgt, is het voorgoed mis, aldus de Wereldbank. We staan daarom ‘aan het einde van een tijdperk van massaal gebruik van fossiele brandstoffen bij de energieopwekking’, concludeert hoogleraar milieukunde Egbert Tellegen.³¹ Er staat een geweldige boete op uitstel van de reductie van kooldioxide in de atmosfeer, ‘hoe langer we wachten, des te meer stapelt het zich op en hoe ingrijpender de maatregelen die we moeten nemen om de risico’s op catastrofale opwarming te verkleinen’, zo citeert Naomi Klein de klimaatwetenschapper Michael Mann in haar boek *No Time*.³² De overgang van het gebruik van fossiele brandstoffen naar vernieuwbare energie is urgent. En zou dat zonder gevolgen zijn voor transport over lange afstanden en het vliegverkeer?

Een ander verdienmodel

Nederland is de meest internationaal georiënteerde economie van de wereld, grotendeels afhankelijk van handel en export.³³ Die bijzondere positie zal sterk veranderen. En waar Nederland het zich kon permitteren het belang van reguliere arbeid te negeren, en zich over kon geven aan het bewieroken van flexwerk, moet de conclusie zijn dat dat Nederlandse verdienpatroon aan revisie toe is. Noodgedwongen wordt de geliberaliseerde economie geherstructureerd. Het snelle geld wordt aangepakt, het belastingparadijs Nederland opgedoekt, het oliekapitaal afgebouwd en transport teruggedrongen.

De inkomsten van Nederland en vooral de Nederlandse overheid zullen straks afhankelijk zijn van wat er door de werkende bevolking wordt gepresteerd. Dat biedt de mogelijkheid om opnieuw aandacht de vragen voor de kwaliteit van de arbeid. De sociaaldemocratie in het algemeen en de vakbeweging in het bijzonder heeft daarom meer dan ooit een eigen visie nodig op gewenste economische ontwikkelingen. De Nederlandse vakbeweging heeft zijn kracht primair gezocht in sociale akkoorden op landelijk niveau, in de SER, de Stichting van de Arbeid. Hoe belangrijk ook, aansluiting bij de concrete wereld van het werk is in levensvoorwaarde voor een vakbeweging die een *beweging* wil zijn. Daarin past ook meer aandacht voor arbeid. Voor de dragende, producerende, innovatieve en maatschappelijke rol van arbeid. De herstructurering van de FNV biedt die kansen, om een beweging te zijn waarin het *vak* centraal staat.

Ik heb in *Het Hart van de Sociaal-democratie* die sociaaldemocraten belicht die aandacht vroegen voor het centrale belang van de kwaliteit van de arbeid: Troelstra, Sternheim, Drees, Poppe en voor een deel ook Wim Kok. En passant stuitte ik op de intrigerende rol van intellectuelen van roomse origine, Jac van Ginneken, A. M. Kuylaars en Harry Hoefnagels. Ook zij benaderden arbeid niet vanuit het bestaande productiesysteem, maar keken ze naar het leven dat mensen leidden in de arbeidssituatie. Ik vond dit samengaan van rood en rooms inspirerend.

Bertus Mulder

¹ Bertus Mulder, *Het Hart van de sociaal-democratie. Over het belang van arbeid en zeggenschap*. Den Haag, 2012.

² Anet Weterings, Dario Diodato, Martijn van den Berg, *De Veerkracht van regionale arbeidsmarkten*, Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag, 2013, p. 62/63, figuur 4.7.

³ Vgl. voor een beschouwing van arbeid als pleisterplaats: Mark Rutte, *Liberalisme naar nieuwe woorden voor bekende waarden*, *NRC Handelsblad*, 21/22 juni 2008.

⁴ Vgl. voor een tegengoordeel: Ronald Dekker, *Als alles flexibel wordt*, *S&D* 9/10, 2011, p. 110-117.

⁵ Menno Tamminga, *De Uitverkoop van Nederland*, 2009, p. 235.

⁶ Bertus Mulder, *Beroepsrisico nummer 1: stress*, *S&D* 2014, jrg. 71, nr. 3, p. 72

⁷ Irene houtman, *Ontwikkeling van de kwaliteit van de arbeid in Nederland en Europa*, inleiding WBS-werkgroep Arbeid, 3 september 2013.

⁸ Dr. Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1924. Staat, instituties en economische ontwikkeling*, Balans, 2000, grafiek 2.4, p. 100.

⁹ Jhr. Dr. C.G.S. Sandberg, *Indië verloren, rampspoed geboren*, Den Haag, 1914, p. 23.

¹⁰ Dr. Rolf Schuurisma, *Jaren van Opgang. Nederland 1900-1930*, Balans, 2000, p. 440.

-
- ¹¹ Vgl. P.J. Schmidt, *Het koloniale gevaar*, Amsterdam, 1931, p. 12.
- ¹² Dr. Rolf Schuurmsma, *Jaren van Opgang. Nederland 1900-1930*, Balans, 2000, p. 264.
- ¹³ Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20^e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*, Utrecht, 1997, p. 161.
- ¹⁴ Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*, Utrecht, 1997, p. 158 e.v.
- ¹⁵ Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*, Utrecht, 1997, p. 172.
- ¹⁶ André Kloos, *Het achterste van de tong*, Bussum, 1969.
- ¹⁷ Paul Krugman, *The return of Depression Economics*, London, 2008, p. 13.
- ¹⁸ Maarten van Rossum, *Kapitalisme zonder remmen. Opkomst en ondergang van het marktfundamentalisme*, Amsterdam, 2012, 5e druk.
- ¹⁹ Vgl. Bertus Mulder, *Het hart van de Sociaal-democratie*, p. 224.
- ²⁰ *Nederland belastingparadijs? Nederland doorsluisland!*, september 2013.
- ²¹ Martin van Geest, Joost van Kleef & Henk Willem Smits, *Het belastingparadijs*, Business Contact, 2013.
- ²² Freek Taps, Shell heeft grote invloed op buitenlandbeleid kabinet, *NRC.nl*, 20 januari 2011; Freke Vuyst en Tatiana Scheltema, Hoe Nederland Shell helpt, *Vrij Nederland*, 8 februari 2013; William de Bruyn, Tijn van Huykelom en Marcel Metzke, Het ministerie van Shell zaken, *De Groene Amsterdammer*, 23 oktober 2013.
- ²³ IMF, *World Economic Outlook*, October 2014, p. 50. Coen Teulings, Hoe ons economisch beleid een fiasco werd, *NRC-Handelsblad*, 15 oktober 2014 en Commissie Melkert, *De Bakens verzetten*, Amsterdam, november 2013, p. 84.
- ²⁴ Commissie Melkert, *De Bakens verzetten*, november 2013, p. 84: 'Nederland heeft het in de afgelopen jaren slechter gedaan dan het gemiddelde van de EU'.
- ²⁵ Stefan Zweig, *De wereld van gisteren. Herinneringen van een Europeaan*, Amsterdam, 1990, p. 16.
- ²⁶ Vgl. Richard Wilkinson, <http://www.falcon-air.nl/2011/12/hoe-economische-ongelijkheid-samenlevingen-schade-berokkent/>; <http://www.oecd.org/social/OECD2014-Income-Inequality-Update.pdf>; vgl. WRR, *Economische ongelijkheid in 8 figuren*, 2014, voor de negatieve effecten op economische groei.
- ²⁷ *Financial Reforms: Completing the Job and Looking Ahead*. The Chairman to G20 Leaders, Financial Stability Board, 7 november 2014, p. 3.
- ²⁸ In: Hans Wansink, De euro is onhoudbaar, *De Volkskrant*, 18 oktober 2014, p. 14/15. Op de bijeenkomst van de G20 in november 2014 lagen voorstellen om het risicogewogen kapitaal te verhogen tot 16 of 20 procent.
- ²⁹ Adequacy of loss-absorbing capacity of global systemically important banks in resolution, Financial Stability board. Consultative Report, 10 november 2014.
- ³⁰ Teri van der Heijden, Zij trotseert Apple, Google en Starbucks, Interview Marlies de Ruiters, *NRCWeekend*, 18/19 oktober 2014, p. E2/3.
- ³¹ Egbert Tellegen, *Afscheid van het kapitalisme. Over de aarde en onze economische orde*, Amsterdam, 2014, p. 50.
- ³² Naomi Klein, *No time. Verander nu, voordat het klimaat alles verandert*, Breda 2014, p. 71.
- ³³ Piet de Rooy, *Ons stipje op de wereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland*, Amsterdam, 2014, p. 15.

Globalisering: sterke toename in flexibilisering → in NL sterker dan in EU!

